

УДК 746.3(477.41/42):7.072.2Спа

Наталя Студенець
(Київ)

РУШНИКИ ПОЛІССЯ В ДОСЛІДЖЕННЯХ ЄВГЕНІЇ СПАСЬКОЇ

У статті висвітлено наукову діяльність Є. Спаської як дослідниці рушників Поліського регіону. Розглянуто неопубліковані розвідки вченої, матеріали експедиційних та музейних студій. Особливу увагу зосереджено на вивченні нею кролевецького ткацтва.

Ключові слова: рушник, регіон, дослідження, експедиції, ткацтво, вишивка.

В статье освещается научная деятельность Е. Спасской как исследователя рушников Полесского региона. Рассмотрены неопубликованные статьи ученой, материалы экспедиционных и музейных исследований. Особое внимание сосредоточено на изучении ею кролевецкого ткачества.

Ключевые слова: рушник, регион, исследования, экспедиции, ткачество, вышивка.

The article elucidates the Ye. Spaska scientific activities as a researcher of the Polissia region's towels. It also reviews unpublished studies of the scholar and materials of field and museum surveys. A particular heed is paid to her investigating the Krolevets weaving.

Keywords: towel, region, expeditions, weaving, embroidery.

Українському рушнику як феномену традиційної народної культури присвячено чимало наукових розвідок, утім назагал майже невідомо, що однією з перших дослідниць цього непересічного художнього явища є знаний мистецтвознавець, етнолог і музеолог Євгенія Юріївна Спаська.

Ткани, вишиті, мальовані рушники Чернігівщини були в полі зацікавлень дослідниці з часу її навчання в Київському археологічному інституті на відділі мистецтвознавства та семінарах Данила Щербаківського у Всеукраїнському історичному музеї ім. Т. Шевченка. Саме у 1920-х роках Є. Спаська пише перші свої розвідки, присвячені традиційному мистецтву регіону, звідки була родом [14]. За згадкою дослідниці, на одному із семінарів Д. Щербаківського «*намітився цілий комплекс тем про рушники. Я зайнялася чернігівськими і встигла переглянути їх чимало в чернігівському, київському та ленінградському музеях, да ще й не лише вишитих, бо зустрічалися ще й тисячі тканих, які виготовляв Кролевець*» [16, с. 281]. Є. Спаська докладно фіксує матеріал під час польових і стаціонарних (музейних) досліджень – замальовує, фотографує рушники, записує в реєстраційні картки місце їх походження, матеріал і техніку виготовлення, особливості орнаменту, а також стан збереження. У 1925 році дослідниця збирає матеріали

в Новгород-Сіверській окрузі за темою «Чернігівські набожники» (призначені для оздоблення ікон) [11]. Водночас вивчає орнаmentaцію «кілкових» рушників.

Під час подорожей Чернігівським Поліссям Є. Спаська занотовує в щоденнику унікальні для сучасного дослідника народних розписів відомості про мальовані рушники, які виготовляли з тонкого паперу і використовували в побуті як імітацію тканих і вишиваних [8]. Із цих надзвичайно цінних спостережень дізнаємось про технологічні особливості їх створення, орнаментику та використання в хатньому інтер'єрі.

У 1928 році в листі до Василя Кравченка вона пише: «*Гурток наш [Studio. – Н. С.], учениць Д. М. задумав протягом де-кількох років виконати колективну працю про рушник український. Склали плана, розбили на теми і декілька доповідів вже готові. Мені дісталася трудна тема, яку призначив мені ще сам Д. М. – “Роля і значіння рушника в житті українського селянина” і друга “Чернігівські рушники”*» [1, арк. 115]. У відповіді на цей лист В. Кравченко дає їй поради та окреслює план майбутнього дослідження, рекомендує підготувати словничок місцевих назв рушників [2, арк. 4].

В особовому архіві Є. Спаської зберігається фрагмент тексту «Рушник у побуті українського селянства», задуманий як окрема розвідка [7]. Матеріали архіву засвідчують, що в кінці 1920-х років

Євгенія Юріївна досліджувала рушники Житомирського Полісся (експедиційні записи про їх види та декор у с. Беги Коростенської округи) [9], Київського Полісся (альбом замальовок і фотографій рушникових швів) [13].

Вивчення художньої тканини, зокрема рушників, Є. Спаська продовжує в 1930-х роках, працюючи в Київському інституті промислової кооперації. З нагоди ювілею художньо-промислової ткацької артілі «Відродження» (1922 року заснування) дослідниця підготувала велику працю «Кролевець – опорний пункт художнього ткацтва на Україні» [3], що не була опублікована, як і розвідка «Скатерті гетьмана Івана Скоропадського», альбому українських вишивок тощо.

У праці, присвяченій ткацтву, Є. Спаська узагальнює значний за обсягом фактичний матеріал, обґрунтовує актуальність теми, описує джерельну базу, здійснює детальний огляд літератури, систематизує матеріали щодо ткацького виробництва в Кролевецькому повіті в XVII–XIX ст. Особливу наукову цінність становить її узагальнення про кролевецький рушник – основу асортименту цього відомого ремісничого осередку. Вперше у вітчизняному мистецтвознавстві Є. Спаська здійснює спробу його комплексного аналізу в різних аспектах. Значну увагу приділяє класифікації мотивів, вивченню художньо-стилістичних особливостей орнаменту. На переконання дослідниці, орнаментальні мотиви ткацтва мають стійкі архаїчні корені, зберігають генетичний зв'язок з культурою минулих століть. Цікавими є міркування щодо запозичень у кролевецькому ткацтві, зокрема мотиву двоголового орла («орлика», «шуліка») з герба міста (мотив з'явився на гербі Кролевеця в XVII ст.).

Після тривалої перерви до теми кролевецького ткацтва Є. Спаська повертається через багато років, перебуваючи у вигнанні, далеко від рідних місць, в Алма-Аті. Так, у 1959 році виступає на XIV конференції Казахстанського державного педагогічного інституту імені Абая з доповіддю, у якій висвітлює історію започаткування та розвитку ткацького промислу Кролевеця. Джерельною базою розвідок «З історії кролевецького ткацтва XVII–XVIII ст.» (1959), «Історія господарства кролевецьких скупників Риндіних» (1960), крім архівних документів, були опрацьовані нею

рушники з музейних збірок [4; 5]. Зокрема для написання статті про діяльність трьох поколінь відомих скупників Риндіних Є. Спаська вивчала вироби з тканинами датами та написами, адже рушники на замовлення виготовляли за певним стандартом. Це її єдина опублікована праця, присвячена кролевецькому ткацтву [15].

У 1961 році вчена відновлює перервані дослідження у фондах Чернігівського державного історичного музею, замальовує орнамент кролевецьких рушників, робить докладні описи пам'яток. Зосереджуючи особливу увагу на мотиві орла, записує свої враження: «*дуже цікав[ий]*», «*интересн[ий]*», «*орел оч[ень] массивный, ориг[инальный]*», «*Красиво! Нарядно!*» [10, арк. 4, 5, 12]. У цей період доповнює альбом фотографій кролевецьких тканин, над яким почала працювати в кінці 1930-х років [12].

Науковий спадок Євгенії Спаської має непересічне значення і нині. Її праці, що ґрунтуються на автентичних матеріалах, допомагають сучасним мистецтвознавцям у систематизації та атрибуції колекцій рушників після реорганізацій музейних установ упродовж XX ст. Нотатки, розвідки, замальовки Євгенії Юріївни становлять вагомий науковий підґрунтя досліджень поліського ткацтва XIX–XX ст. у п'ятитомній «Історії декоративного мистецтва України» [17; 18], сприяють виявленню нових граней та перспектив вивчення традиційної народної культури.

Джерела та література

1. Спаська Є. Листи до Кравченка В. Г. 1926–1928 рр. Рукописи. – Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського (далі – АНФРФ ІМФЕ), ф. 15-4, од. зб. 333.
2. Спаська Є. Листи В. Кравченка до Є. Спаської. 1928 р. Рукописи. – АНФРФ ІМФЕ, ф. 48-2, од. зб. 7.
3. Спаська Є. Кролевець – опорний пункт художнього ткацтва на Україні. Машинопис. – АНФРФ ІМФЕ, ф. 48-3, од. зб. 14.
4. Спаська Є. З історії кролевецького ткацтва (XVII–XVIII ст.). 1959 р. Машинопис. Російською мовою. – АНФРФ ІМФЕ, ф. 48-3, од. зб. 15.
5. Спаська Є. Історія господарства кролевецьких скупників Риндіних. Алма-Ата. 1960 р. Машинопис. Російською мовою. – АНФРФ ІМФЕ, ф. 48-3, од. зб. 16.

6. *Спаська Є.* Про рушники. [Розділ роботи «Кролевець – опорний пункт художнього ткацтва на Україні»]. Рукопис. – АНФРФ ІМФЕ, ф. 48-3, од. зб. 17.

7. *Спаська Є.* Рушник у побуті українського селянства. Рукопис. – АНФРФ ІМФЕ, ф. 48-3, од. зб. 18.

8. *Спаська Є.* Подорожі по Чернігівщині, уривки з щоденників, 1921–1926 рр. Рукопис. – АНФРФ ІМФЕ, ф. 48-3, од. зб. 22.

9. *Спаська Є.* Рушник. Запис розповіді в с. Беги Коростенської округи. 1928 р. Рукопис. – АНФРФ ІМФЕ, ф. 48-3, од. зб. 27.

10. *Спаська Є.* Рушники. Кролевець. Чернігівський [державний історичний] музей. 1961 р. Рукопис. – АНФРФ ІМФЕ, ф. 48-4, од. зб. 28.

11. *Спаська Є.* Чернігівські набожники. 1925 р. Рукопис. – АНФРФ ІМФЕ, ф. 48-4, од. зб. 29.

12. *Спаська Є.* Кролевецьке ткацтво. [Альбом фотографій, рисунків, репродукцій типографських та ін.]. – АНФРФ ІМФЕ, ф. 48-5, од. зб. 45.

13. *Спаська Є.* Зображення рушників – «рушникові шви» (Київщина). [Альбом фото-

графій, малюнків з поясненнями до цих матеріалів]. – АНФРФ ІМФЕ, ф. 48-5, од. зб. 46.

14. *Білокінь С. І.* Мистецтвознавча діяльність Є. Ю. Спаської / С. Білокінь // Народна творчість та етнографія. – 1983. – № 6. – С. 64–67.

15. *Спаська Є.* Господарство кролевецьких скупників Риндіних / Є. Ю. Спаська // Український історичний журнал. – 1962. – № 5. – С. 108–111.

16. *Спаська Є.* Спогади про мого найсуворішого вчителя Данила Щербаківського / Євгенія Спаська // Україна. Наука і культура. – Київ, 1990. – Вип. 24. – С. 272–282.

17. *Студенець Н.* Ткацтво / Н. Студенець // Історія декоративного мистецтва України : у 5 т. / голов. ред. Г. А. Скрипник ; науковий ред. Т. В. Кара-Васильєва ; НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – Київ, 2009. – Т. 3. – С. 39–48.

18. *Студенець Н.* Ткацтво / Н. Студенець // Історія декоративного мистецтва України : у 5 т. / голов. ред. Г. А. Скрипник ; науковий ред. Т. В. Кара-Васильєва ; НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – Київ, 2011. – Т. 4. – С. 47–70.

SUMMARY

One of the earliest researchers of Ukrainian towels as a phenomenon of Ukrainian folk culture was the renowned art critic, ethnologist, and museologist Yevheniya Yuriyivna Spaska.

In the 1920s, Ye. Spaska wrote her first investigations covering the Chernihivshchyna traditional art, studied woven, embroidered and painted towels while carrying out field and stationary (museum) studies.

In the scholar's personal archives preserved are a fragment of the study Towel in Mode of Life of Ukrainian Peasantry, records on the Zhytomyr Polissia towels, and a sketchbook – photograph album of the Kyiv Polissia towel seams.

Learning the artistic fabrics, particularly towels, was pursued by Ye. Spaska in the 1930s; and prepared a large work *Krolevets as a key point of artistic weaving in Ukraine*. Of a special scientific value is her general conclusion about the Krolevets towels as a principal range of products of this known handicraft centre. For the first time in the domestic study of art, Ye. Spaska attempted to undertake the towels' complex analysis. She gave a serious consideration for arranging motifs and examining artistic and stylistic features of their ornamental patterns.

Upon a protracted hiatus, while staying in exile, the scholar has recurred to the subject of the Krolevets weaving and prepared the studies on the trade's history.

The Yevheniya Spaska scientific heritage is of an outstanding consequence until the present day. Her works being based on authentic materials are conducive for current art historians to systematizing and attributing museum collections of towels, as well as constitute a momentous scientific groundwork for researching the XIXth–XXth-centuries Polissia weaving, a conventional regional culture.

Keywords: towel, region, expeditions, weaving, embroidery.